

Povijest djetinjstva u srednjem vijeku i povijest emocija: osjećaji roditelja prema djeci kao primjer istraživačkog pristupa temi osjećaja u prošlosti

Odmah na početku moram se ograditi da nisam stručnjak za povijest emocija. Međutim, nedavno je na predstavljanju knjige Ide Ograjšek Gorenjak kolegica Suzana Leček rekla kako, iako se u Hrvatskoj uz autoricu malo povjesničara bavi eksplicitno poviješću žena odnosno rodnom povijesti, ipak sve više povjesničara i povjesničarki uključuje i rodnu tematiku kao nezaobilazan dio svojih istraživanja. Moguće je da će tako biti i s poviješću emocija u budućnosti. Moje današnje izlaganje kao povjesničarke koja se bavi poviješću obitelji je dakle više iz pozicije nekog tko se nužno uz problem obiteljskih struktura, genealogija itd. susreće i s temom emocija u obitelji. Upravo je problematiziranje odnosa roditelja prema djeci u povijesti jedna od poznatijih polemičkih tema u historiografiji u zadnjoj trećini dvadesetog stoljeća i indikativan primjer potrebe opreza povjesničara u pristupu izvorima i izvođenju zaključaka.

Proučavanje djetinjstva i djece povjesničare medijeviste zaokupilo je u većoj mjeri tek od šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća iako je zanimljivo da se prvi rad koji se bavio djetinjstvom u srednjem vijeku pojavio već krajem devetnaestog stoljeća. Međutim, nekoliko radova koji su se pojavili tada i početkom dvadesetog stoljeća bili su tek kuriozitet bez sljedbenika.¹ Ključna prekretnica koja je pokrenula proučavanje djetinjstva i djece je tek rad Philippa Arièsa. U sklopu njegove monografije *Povijest francuskog stanovništva i njegovih svjetonazora prije 18. stoljeća*, 1948. izlazi poglavlje „Dijete u obitelji“ u kojem on iznosi tezu da se shvaćanje o tome što je djetinjstvo i odnos prema djeci mijenjao kroz povijest. Pravim početkom istraživanja povijesti djetinjstva smatra se izlazak Arièsove knjige *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (Dijete i obiteljski život u starom poretku) 1960. godine – nažalost ne postoji hrvatski prijevod, ali je knjiga u našim knjižnicama, osim na francuskom, dostupna i u srpskom prijevodu iz 1989., slovenskom iz 1991. te engleskom i talijanskom. Svoja shvaćanja je

---

1 Edward Tompkins McLaughlin, *Studies in Medieval Life and Literature* (New York – London: Putnam's Sons, 1894); George Henry Payne, *The Child in Human Process* (New York – London: Putnam's Sons, 1915).

zasnovao najvećim dijelom na likovnim prikazima djece koristeći i neke opise iz književnih djela Molièra i Montaignea. Osnovna njegova teza je da je djetinjstvo zapravo društvena konstrukcija koja se kao posebno stanje u čovjekovom životu počelo shvaćati tek u sedamnaestom stoljeću da bi postupno djeca postala centar obitelji i roditeljske pažnje i emocija uz mnogo jače razdvajanje privatnog od javnog života. Školovanje je postalo bitna stepenica kojom su djeca ulazila u svijet odraslih. U srednjem vijeku pa i u renesansi, djeca su pak po Arièsu pripadala društvu odraslih čim su mogla preživjeti bez majke ili dojilje. To se pokazuje time što su djeca u likovnoj umjetnosti prikazivana kao mali odrasli, a i time što nije postojala terminologija koja je bila vezana ekskluzivno za djecu pa su se riječi kao što su *puer*, *puella* – dječak, djevojčica – mogle koristiti i za starije ovisno o kontekstu. Jednako tako ni adolescencija nije smatrana posebnom fazom u ljudskom životu, a nije postojala ni razlika između perioda djetinjstva i adolescencije. Arièsova knjiga doživjela je velik odjek iako ne odmah već zapravo tek u sedamdesetima kada je više autora produbilo njegove teze pomaknuvši njegovo datiranje rađanja djetinjstva doduše stoljeće ili dva kasnije. Iako sam Ariès nije povezivao izostajanje koncepta djetinjstva s nužnim zanemarivanjem djece odnosno kao nešto nužno negativno i nazadno, njegovi sljedbenici – osobito psihohistoričar Lloyd deMause (*The History of Child*, uvodni esej u časopis *Journal of the History of Childhood* 1974), Edward Shorter (*The Making of the Modern Family* 1976), Lawrence Stone (*The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, 1977), u svojim su radovima to više naglasili. Srednjovjekovni roditelji su se zbog velike smrtnosti djece emocionalno distancirali od svoje djece koja su često rano napuštala roditeljski dom, a nježan i sentimentalni odnos prema djeci proizvod je tek mnogo kasnijih vremena. Zanimljivo je da su oni, gotovo svi, povjesničari koji se bave ranim novim vijekom i koji promjene, odnosno progres u shvaćanju djetinjstva kao posebne razvojne faze u čovjekovu životu koje zahtijeva posebni tretman i brigu odraslih te razvoj intenzivnih osjećaja prema maloj djeci smještaju u period koji proučavaju, nakon čega slijedi stalni progres u brizi za djecu sve do našeg današnjeg vremena koje je valjda vrhunac u zbližavanju roditelja i djece u emocionalnom smislu. Kao razlog za ravnodušnost srednjovjekovnih roditelja prema – barem maloj – djeci, odnosno zanemarivanje djece koja se očitovala npr. kod viših slojeva predavanjem djece na brizi dojiljama pa čak prostornog udaljavanja djece iz tog razloga ponekad godinama od roditeljske kuće, navodilo se to da se roditeljima u vrijeme velike smrtnosti djece nije isplatilo materijalno pa i emocionalno ulaganje u djecu sve do dobi dok se nisu mogli nadati da će ipak imati više šanse za opstanak.

Kritika ovih stavova o promjeni shvaćanja djetinjstva kroz povijest uslijedila je od povjesničara medijevista u osamdesetima i još uvijek traje. Povjesničari koji se bave srednjim vijekom ukazali su na manjkavu uporabu izvora od strane Arièsa i, koristeći mnoge druge vrste izvora, ali preispitujući i one koje su koristili Ariès i njegovi sljedbenici, pokazali da djeca nisu bila nevidljiva u srednjem vijeku, niti su shvaćana kao mali odrasli, a niti su bila predmet ravnodušnosti. Do danas je napisano mnogo knjiga i radova koji su uspješno pobili Arièsovu tezu i njegove sljedbenike tako da danas možemo

reći da je u historiografiji pobijedila struja koja se zalaže za kontinuitet u shvaćanju i tretiranju djetinjstva i djece kroz povijest. Štoviše, u nekim aspektima kao da se danas ponovno vrednuju pozitivno neki srednjovjekovni fenomeni u podizanju djece koji su u doba prosvjetiteljstva napušteni kao nazadni, npr. povijanje djeteta platnenim ili lanenim trakama smatra se danas da moguće sprečava kolike² i sl. Spomenut ću samo neke povjesničare koji su se bavili ili se bave poviješću djetinjstva – Danièle Alexandre-Bidon, Monique Closson, Didier Lett, Pierre Riché, Shulamith Shahar, Barbara Hanawalt, Nicholas Orme.³ U Hrvatskoj su istraživanja ovog tipa počela tek u devedesetima kada je Zdenka Janeković Römer 1994. u svojoj knjizi o dubrovačkoj obitelji od trinaestog do petnaestog stoljeća *Rod i grad* prikazala i položaj djeteta u obitelji i društvu te su se nastavila istraživanjem Marije Karbić za prostor međurječja Drave i Save, ali i šire, posebno u gradovima. Marija Mogorović Crljenko u sklopu svoje knjige o istarskim ženama dotakla se i brige o djeci, a prije nekoliko godina je izdan u sklopu Istarskog povijesnog biennala zbornik posvećen djeci pri čemu se nekoliko radova bavi srednjovjekovnim temama – npr. djecom u srednjovjekovnoj Rijeci, usvajanjem djece u srednjovjekovnom Dubrovniku, dojiljama u Dalmaciji, naučnicima na Rabu i sl.⁴ Da interes raste pokazuje i to da je jedan od prvih diplomskih radova obranjenih na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u sklopu bolonjskog sustava rad posvećen slici djetinjstva u hrvatskim srednjovjekovnim narativnim izvorima Tee Cerovečki.⁵

Kao što sam spomenula, polazište za kritiku Arièsove teze od strane medijevista bilo je njegovo površno korištenje izvora. Upozorilo se da je odsutnost srednjovjekovnih

- 2 Harvey Karp, *Najsretnija beba u kvartu. Nov način da smirite plač svojega novorođenčeta i pomognete mu spavati duže* (Zagreb: Planetopija, 2007).
- 3 Danièle Alexandre-Bidon – Monique Crosson, *L'Enfant à l'ombre des cathédrales* (Lyon: Presses universitaires Lyon, 1985); Pierre Riché – Danièle Alexandre-Bidon, *L'enfance au Moyen Âge* (Paris: Seuil, Bibliothèque nationale de France, 1994); Danièle Alexandre-Bidon – Didier Lett, *Les enfants au Moyen Âge, Ve-XVe siècles* (Paris: Hachette, 1997); Shulamith Shahar, *Childhood in the Middle Ages* (London: Routledge, 1990); Barbara Hanawalt, *Growing up in Medieval London: The Experience of Childhood in History* (New York: Oxford University Press, 1993); Nicholas Orme, *Medieval Children* (Yale University Press, 2001). Vidi opširnije u: Barbara Hanawalt, „Medievalists and the Study of Childhood“, *Speculum* 77 (2002): 440-460. te Margaret L. King, „Concepts of Childhood: What We Know and Where We Might Go“, *Renaissance Quarterly* 60 (2007): 371-407.
- 4 Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. st* (Zagreb – Dubrovnik: HAZU, 1994); Marija Karbić, „Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka“, *Scrinia Slavonica* 2 (2002): 168-178; Marija Karbić, „Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave“, *Scrinia Slavonica* 3 (2003): 57-69; Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena: položaj i uloga žene u istarskom komunalnom društvu* (Zagreb: Srednja Europa, 2006); *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, 4. Istarski povijesni biennale, zbornik radova, ur. Marija Mogorović Crljenko (Poreč: Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrila u Puli, 2011).
- 5 Tea Cerovečki, „Slika djeteta u narativnim djelima hrvatskog srednjovjekovlja“, Diplomski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu 2010.

portreta djece rezultat i odsutnosti individualnih portreta općenito do petnaestog stoljeća kao i da prikazivanje djeteta u odjeći odraslih treba prije gledati kao reprezentaciju što ne znači da su se djeca uvijek oblačila na isti način. Konačno ni obiteljske fotografije iz 19. i početka 20. st. ne znače da su se članovi obitelji uvijek tako oblačili u svakodnevnom životu niti sjedili ili stajali u svečanim pozama. Otkriven je niz ilustracija djece na marginama raznih rukopisa kao npr. biblija, psaltira, traktata, kao i na freskama, vitrajima i sl., razni arheološki nalazi igračkica, kolijevki, rogova za hranjenje i sl. Istražila se prisutnost i odnos prema djeci u zakonodavnim, sudbenim i bilježničkim spisima. Među srednjovjekovnim priručnicima nalazimo i one koji daju savjete o brizi i odgoju djece, i to ponekad kao sastavni dio poslovnih priručnika kakav je bio onaj dubrovačkog trgovca Benedikta Kotrulja iz petnaestog stoljeća koji je pisao upute za dubrovačke trgovce.⁶ Osobito vrijednim izvorom pokazali su se hagiografski izvori kao što su svetačka čuda. Pokazalo se da vrlo velik dio čuda čine čuda koja su uciviljeni i zabrinuti roditelji izmolili za svoju djecu, često uz velike osobne žrtve noseći bolesno ili čak mrtvo dijete kilometre i kilometre do svetišta. S obzirom da su detaljno prikazane okolnosti čuda, starost djeteta, situacija u kojoj se npr. dogodila nesreća, omogućen je uvid u dječju svakodnevnicu iz koje se vidi da su djeca do pubertetskih godina uglavnom u blizini roditelja koji su prvi koji im priskaču u pomoć.⁷ Naravno, ono što je možda ključno u svemu je da se koristi više vrsta izvora i da se uzimaju u obzir okolnosti njihova nastanka i kome su namijenjeni. Tako je kritiku doživjela knjiga Jamesa Schulza koji je gotovo isključivo na bazi njemačke srednjovjekovne književnosti istraživao brigu o djeci u srednjovjekovnim njemačkim zemljama koja bi po tome bila često žrtve napuštanja, odgajana od zvijeri u šumi, moguće plod i žrtve incesta i sl.⁸ Rezultati su isti kao da danas istražujemo život i tretman prosječnog djeteta u obitelji na osnovi Harryja Pottera. Osim toga, kao što ćemo vidjeti, treba biti oprezan u olakom ocjenjivanju stupnja brige srednjovjekovnih roditelja za djecu i povezano s tim njihovih osjećaja prema djeci rukovodeći se našim današnjim shvaćanjima o ispravnoj njezi i odgoju djeteta. Npr. analiza uzimanja dojilja odnosno slanja djeteta na selo dojilji, što se tumačilo prebacivanjem brige i distanciranjem od djeteta, pokazuje da je takva praksa proizlazila velikim dijelom i iz činjenice da se gradski zrak smatrao potencijalno opasnim po zdravlje (teorija o mijazmama kao izvorima epidemija), da se kolostrum smatrao još od antičkih medicinskih autoriteta štetan po zdravlje pa se zato preporučivalo majkama da ne doje same svoje djecu prvih dana u interesu zdravlja djeteta – dovoljno dugo da izgube mlijeko, da se velika pažnja i vrijeme posvećivalo potrazi za odgovarajućom dojiljom (npr.

6 *Libro del arte dela mercatura – Knjiga o vještini trgovanja*, priredila i prevela Zdenka Janeković Römer (Zagreb - Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku; Hrvatski računovoda, 2009).

7 O čudima na hrvatskim prostorima vidi: Ivanka Petrović, *Bogorodičina čudesa u Ivančičevu zborniku, hrvatskoglagoljskom spomeniku XIV./XV. st.* (Zagreb: Ognjen Prica, 1972); Stanko Andrić, *Čudesa sv. Ivana Kapistrana* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 1999).

8 James A. Schultz, *The Knowledge of Childhood in the German Middle Ages, 1100-1350* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995)

imućni zadarski trgovac Mihovil s kraja 14. stoljeća na samrti je posvetio pažnju izboru dojilje za svoje još nerođeno dijete), da su one bile prilično dobro plaćene i nagrađivane u odnosu na sugrađanke iz istog staleža i naknadno često u oporukama.⁹ Posredno to pokazuje da se na investicijama za dijete nije štedjelo. Naravno, savjeti o njezi danas mogu biti smatrani neprikladnima ili čak opasnim i štetnim – npr. tendencija da se dječja odjeća opšiva praporcima i skupocjenom dugmadi. Međutim, činjenica je da su motivi iza takvih postupaka bili iskazivanje brige, tj. možemo reći i ljubavi prema djetetu. Za usporedbu i neki današnji načini brige o djetetu u zapadnom svijetu mogu izazivati čuđenje i kritiku ljudi iz drugih kultura – npr. prije nekoliko godina istraživanje je pokazalo da su afričke majke reagirale s kritikom na fotografije na kojima je majka sa Zapada prikazana kako ostavlja dijete u posebni krevetić ili ga ne podiže odmah u naručje i nosi naokolo. Smatrale su da su te majke emocionalno distancirane od djeteta.

Poznatu rečenicu iz romana Leslie Poles Hartleya „Povijest je strana zemlja: tamo čine stvari drukčije“ („The past is a foreign country: they do things differently there“)¹⁰ često se citira i među povjesničarima kao primjer nužne znanstvene distance uspoređivanja stavova i djela ljudi iz prošlosti s našim današnjima. Međutim drastično distanciranje od Drugoga iz prošlosti upozorava po mom mišljenju i na moguću opasnost od distanciranja od Drugoga u sadašnjosti, opasnosti da prosuđujemo emocije ljudi drugih kultura i svjetonazora kao nešto bitno drukčije u odnosu na naše, kao nešto s čim možemo manje i suosjećati, pa će europsku javnost emocionalno potresti sudbine ljudi i obitelji iz srušenog aviona u Alpama ili nad Ukrajinom, ali manje će primiti srcu tisuće ljudi i obitelji koji nalaze smrt u izbjegličkim čamcima na Sredozemlju. U tom smislu istraživanje povijesti emocija može doprinijeti i boljem razumijevanju „emocionalnih zajednica“ danas.

9 Zrinka Nikolić, „Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku“, u: *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, 4. Istarski povijesni biennale, zbornik radova, ur. Marija Mogorović Crljenko, 97-113 (Poreč: Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrila u Puli, 2011).

10 *The Go-Between* (London: Hamish Hamilton, 1953).